

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๗

ทางเดินถึงความสิ้นทุกข์

การตั้งข้อสังเกตจิตในเวลาฟังเทศน์หรือเวลานั่งภาวนา เราไม่ต้องกดขี่บังคับ จิตจนเกินไป เป็นเพียงทำความรู้ไว้เฉพาะหน้าเท่านั้น ท่านผู้กำลังเริ่มฝึกหัดโปรดจดจำ วิธีไว้ แล้วนำไปปฏิบัติ ส่วนจะปรากฏผลอย่างไรนั้น โปรดอย่าคาดคะเนและถือเป็นการมณีนีผลของสมาธิที่เคยปรากฏมาในคราวล่วงแล้ว ขอให้ตั้งหลักปัจจุบัน คือ ระหว่างจิตกับอารมณ์มีลมหายใจเป็นต้น ที่กำลังพิจารณาอยู่ให้มั่นคง จะเป็นเครื่องหนุนให้เกิดความสงบเยือกเย็นขึ้นมาในเวลานั้น เมื่อปรากฏผลชนิดใดขึ้นมา จะเป็นความสงบนิ่งและเย็นสบายใจก็ดี จะเป็นนิมิตเรื่องต่าง ๆ ก็ดี ในขณะที่นั่งฟังเทศน์ หรือ ขณะนั่งภาวนาก็ตาม เวลาจะทำสมาธิภาวนาในคราวต่อไป โปรดอย่าถืออารมณ์ที่ล่วงแล้วเหล่านี้เข้ามาเป็นอารมณ์ของใจในขณะนั้น จิตจะไปทำความรู้สึกกับอารมณ์อดีต โดยลืมหลักปัจจุบันซึ่งเป็นที่รับรองผล แล้วจะไม่ปรากฏผลอะไรขึ้นมา

โปรดทำความเข้าใจว่า เราทำครั้งแรกซึ่งยังไม่เคยมีความสงบมาก่อนเลย ทำไมจึงปรากฏขึ้นมาได้ ทั้งนี้เพราะการตั้งหลักปัจจุบันจิตไว้โดยถูกต้อง สิ่งที่จะถือเอาเป็นแบบฉบับจากอดีตที่เคยได้รับผลมาแล้วนั้น คือหลักเหตุ ได้แก่วิธีตั้งจิตกับอารมณ์แห่งธรรมตามแต่จริตชอบ ตั้งจิตไว้กับอารมณ์แห่งธรรมบทใดและปฏิบัติต่อกันอย่างไรในเวลานั้น จึงปรากฏผลเป็นความสงบสุขขึ้นมา โปรดยึดเอาหลักการนี้มาปฏิบัติในคราวต่อไป แต่อย่าไปยึดผลที่ปรากฏขึ้นและล่วงไปแล้ว จะไม่มีผลอะไรในเวลานั้น นอกจากจะทำให้จิตเขวไปเท่านั้น โดยมากที่จิตได้รับความสงบในวันนี้ แต่วันต่อไปไม่สงบ ทั้งนี้เพราะจิตไปยึดเอาสัญญาอดีตที่ผ่านไปแล้วมาเป็นอารมณ์ในเวลาทำสมาธิ นั้น ถ้าเรายึดเอาเพียงวิธีการมาปฏิบัติ ผลจะปรากฏขึ้นเช่นที่เคยเป็นมาแล้วหนึ่ง จะแปลกประหลาดยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาแล้วเป็นลำดับหนึ่ง

ส่วนมากผู้บำเพ็ญทางด้านจิตใจที่เคยได้รับความสงบเย็นใจมาแล้ว แต่ขาดการรักษาระดับที่เคยเป็นมาแล้ว ทั้งความเพียรด้อยลง เพราะได้รับความเย็นใจแล้ว ประมาทนอนใจ จิตก็มีความเสื่อมลงได้ เมื่อจิตเสื่อมลงไปแล้วพยายามหาทางปรับปรุงจิตให้ขึ้นสู่ระดับเดิม แต่ไม่สามารถจะยกขึ้นสู่ระดับเดิมได้ ทั้งนี้เพราะจิตไปยึดเอา

สัญญาอดีตที่เคยเจริญและผ่านมาแล้วมาเป็นอารมณ์ จึงเป็นการกีดขวางหลักปัจจุบัน ให้ตั้งลงเต็มที่ไม่ได้ขณะที่นั่งทำความเพียร ฉะนั้น ผู้จะพยายามทำให้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ จึงควรระวังสัญญาอดีต อย่าให้เข้ามารบกวนใจในเวลาเช่นนั้น ให้มีแต่หลักปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วล้วน ๆ แม้ผู้มีจิตเสื่อมลงจากสมาธิขั้นใดก็ตาม ถ้านำวิธีนี้ไปใช้ จะสามารถรื้อฟื้นสมาธิที่เสื่อมไปแล้วคืนมาได้โดยไม่ต้องสงสัย

อารมณ์เช่นที่ว่ามานี้ต้องปล่อยวางทั้งสิ้นในขณะบำเพ็ญภาวนา โดยถือหลักปัจจุบันเป็นหลักใจ เราชอบธรรมบทใดน้อมมากำกับใจ ทำความรู้ไว้กับธรรมบทนั้นให้มั่นคง ไม่ต้องไปคาดผลว่าจะเกิดขึ้นอย่างไรบ้าง ความสุขที่เกิดขึ้นจากการทำสมาธิภาวนาจะมีลักษณะเช่นไรบ้าง เหตุการณ์ต่าง ๆ จะเกิดขึ้นจากการภาวนาจะเป็นเหตุการณ์อะไรบ้าง และเกี่ยวกับเรื่องความได้เสียอะไรบ้าง เหล่านี้เราไม่ต้องไปสนใจและคาดคะเน โปรดทำความมั่นใจในหลักปัจจุบันเป็นสำคัญ ไม่ว่าจิตของนักบวชไม่ว่าจิตของฆราวาส และไม่ว่าจิตของผู้หญิง ผู้ชาย เพราะเป็นธรรมชาติที่มุ่งต่อความรู้สึกในสิ่งต่าง ๆ อยู่ด้วยกัน เมื่อได้รับการอบรมถูกต้อง หายพยศและหยั่งลงสู่ความสงบสุขได้เช่นเดียวกัน ทั้งหญิง ชาย นักบวช ฆราวาส ทั้งจะเป็นจิตที่มีหลักฐานมั่นคงไปโดยลำดับเช่นเดียวกัน

นับแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เวลาพระอุปัชฌาย์จะบวชพระบวชเณร ท่านต้องให้กรรมฐานห้า คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เรียกว่า ตจปัญจกกรรมฐาน แปลว่า กรรมฐานมีหนี่งเป็นที่ทำ เพื่อเป็นหลักใจของนักบวชนั้น ๆ ในเวลาบำเพ็ญเพียรทุกประโยค จิตจะได้อาศัยอยู่กับอาการทั้งห้านี้ อาการใดอาการหนึ่งที่ถูกกับจริตนิสัยของตน โดยพิจารณาเข้าข้างในและพิจารณาออกข้างนอก ให้ความรู้ได้อยู่กับอาการเหล่านี้เป็นประจำ ความรู้อาจจะซึมซาบไปสู่อาการอื่น ๆ ทั่วร่างกายและทราบได้ว่าสิ่งเหล่านี้มีลักษณะเช่นไรบ้าง หลักความจริงที่มีประจำร่างกายนี้ แม้ท่านจะระบุไว้เพียงห้าอย่างเท่านั้นก็ตาม สิ่งที่ไม่ระบุไว้นอกนั้นจิตจะรู้ซาบซึ่งไปโดยตลอด ไม่มีส่วนใดลับ

เมื่อจิตไปอาศัยและมีสติอยู่กับอาการใด ย่อมจะรู้และทำความเข้าใจตนเองกับอาการเหล่านั้นได้โดยถูกต้อง และซึมซาบไปตามอาการต่างๆ บางครั้งก็ปรากฏเห็นอาการของกายเช่นเดียวกับเห็นด้วยตาเนื้อ และจิตก็มีความสนใจใคร่จะรู้ความจริงของร่างกายมากขึ้น นี้เรียกว่าจิตอยู่ในปัจจุบันกายและปัจจุบันจิต ที่เนื่องมาจากการเห็นกาย และมีความสนใจจดจ่อกับอาการที่เห็นนั้น ความรู้ก็ซึมซาบไปทุกแห่งทุกหน เบื้อง

บน เบื้องล่าง ในส่วนร่างกาย จนเกิดความสลดสังเวชต่อร่างกายของตนว่า มีสิ่งบาง ๆ สิ่งเดียวเท่านั้น ไม่หนาเท่าใบลานเลย ปกปิดหุ้มห่อไว้จนทำความลุ่มหลงแก่ตนเอง นอกจากนั้นยังเต็มไปด้วยสิ่งไม่พึงปรารถนา แต่เพราะสติปัญญาหมองข้ามไปเสีย จึงเห็นสภาพเหล่านี้กลายเป็นตน เป็นตัว เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นหญิง เป็นชายขึ้นมา แล้วกลายเป็นจุดที่ยึดหมายของอุปาทานในชั้นนี้ขึ้นมาอย่างเต็มที่

ตามธรรมดาของจิตถ้าได้ปกปิดมั่นหมายลงในที่ใด ย่อมฝังลึกจนตัวเองก็ไม่ยอมถอนและถอนไม่ขึ้น ขอยกรูปเปรียบเทียบ เช่น มีผู้ไปปักปันเขตแดนลงในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยถือว่าเป็นของตนขึ้นมา แม้ที่นั้นจะยังไม่มีสมบัติ สิ่งเพาะปลูกชนิดต่าง ๆ มีเพียงที่ดินว่าง ๆ อยู่เท่านั้นก็ตาม เกิดมีผู้ใดผู้หนึ่งเข้ามาลวงล้ำเขตแดนนั้นเข้าอย่างน้อยก็ต่อว่าต่อขานกัน มากกว่านั้นก็เบียดเบียนความ หรือฆ่าฟันรันแทงกันจนเกิดเรื่องเกิดราวขึ้นโรงขึ้นศาล เกิดความเสียหายปนเปื้อน ไม่มีขึ้นดีเลย เพราะที่ว่าง ๆ มีราคาคิดเดียว ยังยอมเอาตัวซึ่งเป็นของมีคุณค่ามากไปพนันขันตายเป็นแทนได้

ลักษณะของอุปาทานในชั้นนี้ก็มียุขเช่นเดียวกัน เขตแดนประเภทนี้ต้องอาศัยการไตร่ตรองพิจารณาโดยทางปัญญาซ้ำ ๆ ซาก ๆ และถือเป็นงานประจำของผู้จะรู้ถอนเชื้อวิภวภูฏะออกจากใจ เหมือนเขานวดดินเหนียวเพื่อทำภาชนะต่าง ๆ ต้องถือเป็นงานใหญ่ และจำเป็นจริง ๆ ไม่เช่นนั้นสิ่งที่สำเร็จรูปออกมาจะไม่มีคุณภาพ ความสวยงาม และความแน่นหนามั่นคงพอ เราจะไปที่ใด อยู่ที่ใด ในอิริยาบถความเคลื่อนไหวให้เป็นเรื่องของสติปัญญาทำงานในชั้นนี้

ของจริงกับของจริงต้องเจอกันวันหนึ่งแน่นอน คือ ชั้นนี้ก็ทรงความจริงไว้ตามธรรมชาติของตน สติปัญญา ความพากเพียรก็เพียรเพื่อรู้เห็นของจริงที่มีอยู่ในชั้นนี้ ในจิต ธรรมของจริงอันเป็นส่วนผลเป็นขั้น ๆ ก็มีอยู่ในชั้นนี้และในจิต ของจริงทั้งสามคือ ชั้นนี้ ความเพียร ธรรมอันเป็นผลต้องเจอกันและรวมลงในธรรมแห่งเดียวได้ในวันหนึ่งข้างหน้า ขออย่างเดียว คือ อย่าเห็นความเพียรเป็นข้าศึกแก่ตนเอง จะหาทางเล็ดลอดไปไม่ได้ ถ้าเห็นความเพียรเป็นคู่มิตรผู้ร่วมคิดช่วยปราบศัตรูแล้ว อย่างไม่ต้องมีหวังผ่านพ้นจากอุปสรรคนานาชนิดไปได้โดยแน่นอน

ชั้นนี้เป็นหลักธงชัยอันสำหรับผู้ต้องการผ่านพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้นกรรมฐานห้าที่พระอุปัชฌาย์มอบให้ จึงเป็นหลักใหญ่อันสำคัญในส่วนแห่งกาย ถ้าจะพูดถึงอริยสัจ ก็มีอยู่ที่กายนี้ คือทุกข์ เกิดขึ้นที่กาย สมุทัยก็หมายถึงความถือกาย มรรค แม้จะมีอยู่ในที่แห่งเดียวกันก็หาทางเดินไม่ได้ เพราะร่างกายท่อนี้เคลื่อนไปด้วยเรื่อง

สมุทัยที่เกี่ยวพันกับเขตเอาไว้มัน ดังนั้น อุปายทั้งห้า คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ อันเป็นส่วนใหญ่ที่ท่านมอบให้แก่กบวช จึงเป็นเหมือนให้อาหารเข้าถากถางเพื่อถอดถอนอุปาทานที่ฝังเกลื่อนอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายให้หมดสิ้นไปเป็นลำดับ เริ่มแต่การพิจารณาชั้นต้นจนถึงชั้นความชำนาญ และสามารถรู้เท่าทันส่วนร่างกาย ทั้งภายนอกภายใน ทั้งเบื้องบน เบื้องล่างโดยทั่วถึง

ถ้าจะแยกกายนี้ออกเป็นประเภทของทุกข์ ทุกอาการของกายจะวิงลงสู่สายทุกข์ตามกันหมด ไม่มีชั้นใดฝืนตัวอยู่ได้ เพื่อความประจักษ์ใจและแน่นอนกับทุกข์ในกาย ลองเอาปลายเข็มจรดลงด้านใดด้านหนึ่งของกายสักชนิดหนึ่ง จะทราบทันทีว่าทุกข์มีอยู่ทุกชุมชนทั่วร่างกายของบุคคลและสัตว์ผู้หนึ่ง ๆ ดังนั้น ผู้ใช้สติปัญญาตรวจสอบอยู่กับชั้นนี้ ย่อมมีทางทราบเรื่องของตัวเองและทุกข์ที่อยู่ในชั้นนี้ทั้งชั้นนี้โดยลำดับ เพราะทุกข์ทั้งหมดไม่ออกไปจากชั้นนี้เลย แม้คำว่าอริยสังข์ซึ่งถือว่าเป็นธรรมลักซึ่ง จึงไม่เลยความรู้สึกของผู้รับสัมผัสไปได้ ต้องอยู่ในวงความรู้สึกของเราด้วยกัน จะสูงก็ไม่เลยกายกับใจนี้ไปได้ สมุทัยก็ไม่ลึกละเลยความรู้สึกอันนี้ เพราะความรู้สึกเป็นฐานที่เกิดของสมุทัย

สมุทัยไม่มีที่อื่นเป็นแดนเกิดนอกจากใจดวงนี้เท่านั้น การพิจารณาทางปัญญาไปตามส่วนต่าง ๆ ของชั้นนี้ จึงเป็นอุปายจะถอดถอนอุปาทานคือตัวสมุทัยนั้นขึ้นมา เพื่อให้ธรรมชาติเหล่านั้นได้อยู่เป็นปกติ ไม่ถูกกดบังคับจับจองจากใจ เพื่อใจได้อยู่เป็นสุขไม่ต้องกังวลกับสิ่งใด เป็นเราเป็นของเรา คือต่างอันต่างจริง ต่างอันต่างอยู่ ที่เรียกว่า ยถาภูตัญญานทสฺสนํ รู้เห็นตามเป็นจริงด้วยปัญญาจริง ๆ ไม่เพียงจำได้และพูดออกมาด้วยสัญญา ยังสามารถถอดถอนหนามจากอุปาทานของชั้นนี้ที่ทิ่มแทงใจได้อีก

สมุทัยที่ทำงานเกี่ยวกับกายก็ถอนตัวออกไป ส่วนสมุทัยที่เกี่ยวกับใจโดยเฉพาะก็เป็นวิสัยของสติปัญญาจะตามสอดรู้และทำลายเช่นเดียวกัน เพราะทุกข์ สมุทัย นิโรธมรรค ทั้งหยาบและละเอียดเกิดขึ้นจากใจอันเดียวกัน ฉะนั้น ทุกข์ สมุทัย จึงไม่มีเกาะใดจะเป็นที่ออกตัว ว่าได้ผ่านพ้นสายตาของสติปัญญาไปได้ และไม่สูงต่ำไปที่ไหนนอกจากใจดวงนี้

ที่ไม่อาจมองเห็นความจริงอันตั้งปรากฏชัดอยู่ยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูก เนื่องจากการมองข้ามกายข้ามใจดวงนี้ไปเสียเท่านั้น จึงไม่ทราบว่ามีอริยสังข์อันแท้จริงอยู่ที่ไหนและเป็นอย่างไร เราเคยทราบมาจนชินหูว่าพระพุทธเจ้าและสาวกตรัสรู้มรรคผลนิพพาน ท่านตรัสรู้อะไร นอกจากจะรู้แจ้งทุกข์ สมุทัย ที่ได้ยินแต่เสียงและรู้อยู่ด้วยใจทุกเวลาที่เขาแสดงตัวอยู่ในห้องมืดอย่างเปิดเผย ไม่เกรงขามต่อผู้ใด โดยการเปิดม่านออกดูด้วย

มรรค คือสติ กับ ปัญญา นิโรธก็แสดงตัวออกมาในขณะที่มานเครื่องกั้นห้องของสมุทัย ได้ถูกเปิดขึ้น เป็นความดับสนิทแห่งทุกข์ขึ้นมาเท่านั้น ธรรมของจริงซึ่งควรจะรู้ภายในใจจะเป็นอื่นมาแต่ที่ไหน ก็ต้องเป็นของจริงอยู่กับใจ และรู้ขึ้นที่ใจ พันทุกข์ที่ใจ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าและสาวกเท่านั้นแล ถ้าทำถูกต้องตามแบบท่าน

ฉะนั้น คำว่า มัชฌิมา ในครั้งนั้นกับครั้งนี้จึงเป็นอริยสังข์อันเดียวกัน และตั้งอยู่ที่ท่ามกลางแห่งชั้นนรกของท่านกับของเราเช่นเดียวกัน ไม่เคยย้ายตำแหน่งหน้าที่ไปทำงานที่ไหน คงเป็นธรรมของจริงอยู่ประจำชั้นนรกและประจำจิตตลอดมา จึงควรจะได้กล่าวได้ว่า อริยสังข์ให้ความเสมอภาคทั่วหน้ากัน นอกจากเรายังไม่ได้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเท่าที่ควรแก่เพศและฐานะเท่านั้น อริยสังข์จึงไม่มีช่องทางจะอำนวยประโยชน์ให้สมกับว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ

อนึ่ง ความไม่สงบก็คือเรา ผู้พยายามทำเพื่อความสงบโดยวิธีดัดแปลงต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องของเราเอง แต่เหตุใดจึงจะเป็นไปเพื่อความสงบไม่ได้ อย่างไรใจจะหนีจากความพยายามไม่ได้แน่นอน ต้องหยั่งลงสู่ความสงบได้ ก็ความสงบของใจมีหลายชั้น สงบลงไปชั่วขณะแล้วถอนขึ้นมา นี่ก็เรียกว่า ความสงบ ความสงบที่รวมจุดลงแล้วถอยออกมาเล็กน้อยแล้วออกรู้สิ่งต่าง ๆ เป็นเรื่องภายนอกบ้าง ภายในของตัวออกแสดงบ้าง แต่ตัวเองไม่รู้ เพราะชั้นเริ่มแรกสติไม่ทัน นี่ก็เรียกความสงบประเภทหนึ่ง

แต่ความสงบอย่างสนิทท่านเรียกว่า อัปนาสมาธิ แม้จะถอนออกจากสมาธิมาทรงตัวเป็นจิตธรรมดาที่มีความสงบประจำ ไม่ฟุ้งเพื่อไปกับอารมณ์ต่าง ๆ ตั้งอยู่ด้วยความสงบสุข มีความเยือกเย็น สบายเป็นประจำ จะคิดอ่านการงานอะไรได้ตามความต้องการ แต่ความสงบของสมาธิที่เป็นภาคพื้นอยู่แล้ว ย่อมทรงตัวอยู่เป็นปกติ ขณะที่รวมสงบเข้าไปก็ปล่อยวางกิริยาความคิดปรุงต่าง ๆ เสีย อยู่เป็นเอกจิตหรือเอกัคคตาเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และรวมได้เป็นเวลานาน ๆ ตามต้องการ

ปัญญาก็มีเป็นชั้น ๆ เหมือนกับสมาธิที่เป็นขณิกะ อุปจาระ และอัปนาสมาธิ ปัญญามีชั้นหยาบ ชั้นกลาง และชั้นละเอียด ซึ่งจะควรใช้ไปตามชั้นของสมาธิชั้นนั้น ๆ ปัญญาที่เริ่มฝึกหัดเบื้องต้นก็เป็นชั้นหยาบ อาศัยการฝึกหัดเสมอก็ค่อยมีกำลังขึ้นเป็นลำดับ อาศัยการฝึกหัดมากเท่าไร ก็ย่อมมีความชำนาญคล่องแคล่วและรวดเร็วขึ้น เช่นเดียวกับสมาธิที่ฝึกอบรมจนพอตัวแล้ว ต้องการจะให้จิตสงบลงสู่สมาธิเมื่อไรก็ได้ตามความต้องการ ปัญญาที่จำต้องอาศัยการฝึกเช่นเดียวกัน มิใช่เพียงจิตเป็นสมาธิแล้วจะ

กลายเป็นปัญญาขึ้นมาเอง และจิตเป็นสมาธิขั้นไหน จะกลายเป็นปัญญาขั้นนั้น ๆ ขึ้นมาตาม ๆ กัน ต้องอาศัยการฝึกหัดเป็นสำคัญ

ถ้าปัญญาจะปรากฏตัวแผ่ขึ้นมาตามสมาธิ โดยไม่ต้องอาศัยการฝึกหัดแล้ว ผู้บำเพ็ญใจเป็นสมาธิแล้วจะไม่ติดอยู่ในสมาธิเลย เพราะปัญญาก็มีแผ่ขึ้นมาและมีหน้าที่ทำงานแก้ไขปลดเปลื้องกิเลส ช่วยสมาธิไปเช่นเดียวกัน แต่การติดสมาธิรู้สึกจะมีตาชดขึ้น เพราะความเข้าใจว่าสมาธิก็เป็นตัวของตัวได้พออยู่แล้ว ทางที่ถูกและราบรื่นในการปฏิบัติควรจะเป็นทำนองว่า สมาธิก็ให้ถือว่าเป็นสมาธิเสีย ปัญญา ก็ควรถือว่าเป็นปัญญาเสีย ในเวลาที่จะเป็น คือขณะที่จะทำให้เพื่อความสงบก็ให้เป็นความสงบจริง ๆ

เมื่อจิตถอนออกจากความสงบแล้ว ควรฝึกหัดคิดอ่านไตร่ตรองธาตุชั้นธายตนะ และสภาวะธรรมต่าง ๆ แยกส่วนแบ่งส่วนของสิ่งเหล่านั้นออกดูให้ชัดเจนตามเป็นจริงของเขาด้วยปัญญา จนมีความชำนาญเช่นเดียวกับสมาธิ ปัญญา ก็จะรู้หน้าที่การทำงานของตนไปเอง ไม่ใช่จะต้องถูกบังคับขู่เข็ญอยู่ตลอดเวลา และจะก้าวขึ้นสู่ระดับอันละเอียดเป็นขั้น ๆ ไป จนกลายเป็นมหาสติมหาปัญญาไปพร้อม ๆ กัน และกลายเป็นสติปัญญาอัตโนมัติ โดยไม่ต้องสงสัยบังคับว่าให้พิจารณาสิ่งนั้น ให้ตรวจตราสิ่งนี้ ให้เห็นสิ่งนี้ ให้รู้สิ่งนี้ แต่สติกับปัญญาจะทำงานกลมเกลียวกันไปในหน้าที่ของตนเสมอกัน

สิ่งใดมาสัมผัสตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สติกับปัญญาจะรู้และแก้ไขสิ่งที่มาสัมผัสนั้นได้ทันทั่วทั้งที่ แต่สติปัญญาขั้นนี้ทำงานเกี่ยวกับนามธรรมล้วน ๆ ซึ่งเป็นส่วนละเอียดไม่เกี่ยวกับเรื่องของกายเลย เพราะกายนี้เพียงสติปัญญาขั้นกลางก็สามารถพิจารณารู้และปล่อยวางได้ ส่วนนามธรรมซึ่งเป็นส่วนละเอียดและเกิดกับดับพร้อมอยู่จำเพาะใจ เป็นหน้าที่ของสติปัญญาอันละเอียดจะทำการพิจารณา เพราะสติปัญญาขั้นนี้มีความกระเพื่อมและหมุนตัวเองอยู่เสมอ นอกจากเวลาเข้าอยู่ในสมาธิและเวลานอนหลับเท่านั้น ทั้งไม่มีการบังคับ นอกจากจะทำการยับยั้งไว้เพื่อพักสงบตามโอกาสอันควรเท่านั้น ไม่เช่นนั้นจะไม่ค่อยมีเวลาพักผ่อนตัวเองเลย เพราะความเพลิดเพลिनในการคิดอ่านไตร่ตรอง เพื่อการถอดถอนตัวเอง

ที่ท่านกล่าวไว้ในธรรมชั้นสูงว่า อุทธัจจะความฟุ้งของใจนั้น ได้แก่ความเพลิดในการพิจารณาธรรมทั้งหลายที่สัมผัสใจจนเกินไป ไม่ตั้งอยู่ในความพอดีนั่นเอง เมื่อจิตผ่านไปแล้วยังจะย้อนกลับมาได้ว่า การที่จิตเพลิดในธรรมจนเกินไป แม้จะเป็นไปเพื่อถอดถอน ก็จัดเป็นทางผิดได้ทางหนึ่งเหมือนกัน เพราะจิตไม่ได้พักผ่อนทางด้านความ

สงบ ซึ่งเป็นทางถูกและเป็นการเสริมกำลังปัญญา เพียงการทำงานตลอดเวลาไม่มีการพักผ่อนหลับนอน ก็ยังรู้สึกเหนื่อยและทอนกำลัง แม้จะเป็นไปเพื่อผลรายได้จากงานที่ทำ

ดังนั้น จิตแม้จะอยู่ในปัญญาชั้นไหนจำเป็นต้องพักสงบ ถอนจากความสงบออกมาแล้วก็ทำงานต่อไปตามแต่อะไรจะมาสัมผัส สติกับปัญญาต้องวิ่งออกรับช่วงและพิจารณาทันที ที่ทำงานของจิตก็คือธรรมทั้งสี่ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีความเกี่ยวโยงกัน ทั้งเป็นงานติดกับตัวซึ่งควรจะพิจารณาได้ทุกขณะที่เคลื่อนไหว การเกิดและการดับของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันเป็นส่วนภายใน เมื่อนำมาเทียบกับด้านวัตถุ คือกายแล้ว ก็คือการเกิด การตายของแต่ละสิ่งนั่นเอง ที่ต่างกันอยู่บ้างก็เพียงไม่เห็นซากของสิ่งเหล่านี้ยังเหลืออยู่เหมือนซากแห่งร่างกายเท่านั้น ฉะนั้น การสังเกตทบทวนดูเรื่องความเกิดดับของอาการทั้งสี่นี้โดยทางปัญญา จึงเป็นเหมือนไปเยี่ยมคนตายในสงครามหรือเมรุเผาศพนั่นเอง ไม่มีอะไรผิดแปลกกัน

ทั้งชั้นรหยาบ (รูปชั้น) ทั้งชั้นละเอียด (นามชั้น) สงเคราะห์ลงในความพึงพินาศเสมอกัน ไม่มีใครมีอำนาจราชศักดิ์ไปยึดเอาชั้นเหล่านี้มาเป็นชั้นที่เที่ยง ชั้นนี้เป็นสุข ชั้นไม่มีทุกข์ ชั้นเป็นอัตตา คือนึกเอาตามใจหวังได้แม้แต่รายเดียว ผู้พิจารณาหยั่งลงถึงไตรลักษณ์ ด้วยไตรลักษณ์ญาณจริง ๆ แล้วก็มีอยู่ทางเดียว คือต้องรีบออกไปให้พ้นจากป่าช้าแห่งความเกิดตายทุกประเภทเท่านั้น ไม่ต้องมาเป็นกังวลซากศพของเขาของเรา ซึ่งเป็นสภาพที่น่าทุเรศเสมอกันทั้งสัตว์ทั้งคนอีกต่อไป

ฉะนั้น นักค้นคว้าทางด้านจิตใจ จึงควรคำนึงถึงฐานที่เกิดและดับของชั้นทั้งสองประเภทนี้ ด้วยปัญญาอันหลักแหลมว่า ชั้นเหล่านี้เกิด-ดับ เกิด-ดับจากอะไร ฐานที่ตั้งของเขาคืออะไร นอกจากจิตดวงมกายซึ่งกำลังเป็นเชิงเซ็ดทำและเป็นผู้ให้กำเนิดของเขาแล้ว สมมุติเครื่องกังวลน้อยใหญ่ไม่มีทางเกิดได้ ก็จิตดวงมกายนี้มีอะไรแทรกซึมเขา เขาจึงกลายเป็นจิตที่มีโรคเบียดเบียนเป็นประจำ ไม่มีความแยกคายพอจะถอนตัวออกจากหล่มลึก คือความเกิดตายได้ ลองใช้จอบและดาบเพชร คือ สติปัญญาขุดค้นฟาดฟันดูดวงใจนั้นด้วยความเพียร จะเห็นซากของอวิชชาทั้งเป็น เกาะกินอยู่ในจิตดวงนั้น เมื่ออวิชชาถูกจอบและดาบเพชรขุดค้นฟาดฟันอย่างหั่นแหลก ก็แตกกระเด็นออกจากใจ เสียงดังสะท้านหวั่นไหว ประหนึ่งแผ่นดินถล่มทั่วขอบเขตจักรวาล เสียงสะเทือนสะท้านทั่วทั้งไตรภพ

เสียงทั้งนี้ คือเสียงอวิชาพังทลายลงจากแท่นบัลลังก์ องค์พุทธะที่บริสุทธิผุดขึ้นแทนแท่นบัลลังก์ของอวิชาที่ลึนซากลงไป เรื่องภพน้อยภพใหญ่ก็ทราบชัดในขณะนั้น ว่าเป็นไปจากธรรมชาติอันเดียวนี้พาให้เกิดให้ตาย ถ้าเป็นไม้ก็คือรากแก้วของต้นไม้ ถ้าเป็นภพชาติก็รากแก้วของภพชาติ คือ อวิชาที่เชื่อมกันกับจิตอย่างสนิทมาเป็นเวลานาน จนไม่สามารถจะทราบว่าจะอะไรเป็นจิต อะไรเป็นอวิชา จำต้องหลงแล้วหลงเล่า จนกว่าสติปัญญาที่มีความสามารถแก้สล้าถึงขั้นมหาสติมหาปัญญาแล้ว จึงจะทราบรากฐานที่เกิดภพชาติได้อย่างชัดเจน พร้อมทั้งการทำลายด้วยมรรคญาณคือปัญญาชั้นละเอียด ภพชาติจึงลึนสุดลงจากดวงใจ

นั่นแล ที่ท่านว่า วุสิตฺ พุรหมจริยํ กตํ กรณียํ เป็นผู้เสร็จกิจในพระศาสนาโดยสมบูรณ์ ท่านจึงให้นามว่า วิมุตติ สมมุตินั้นเราตั้งชื่อด้วย มีความตั้งใจในสิ่งนั้นด้วย เป็นอุปาทานในสมมุตินั้นด้วย ส่วนวิมุตติตั้งขึ้นจากใจของท่านผู้บริสุทธิ จึงไม่มีความติดใจกับชื่อวิมุตติ เพียงตั้งไว้เป็นคู่เคียงของสมมุติเท่านั้น เมื่อใจได้ถึงขั้นนั้นแล้ว อริยสัจไปอยู่ที่ไหนเล่าก็ขณะจิตยังลุ่มหลงอยู่ อริยสัจไปอยู่ที่ใด เมื่อรู้แล้วอริยสัจก็จะอยู่ที่นั่นเอง จะถูกเปลี่ยนแปลงไปที่ไหนไม่ได้ เพราะสัจธรรมเป็นธรรมอันตายตัว ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นแต่กาลไหน ๆ มา

อริยสัจสี่เป็นเส้นทางเดินถึงความสิ้นทุกข์ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นสิ่งที่แบกหามไปด้วย ทุกข์ก็ลึนไปจากใจ เพราะสมุทัยถูกถอนขึ้นด้วยมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นิโรธก็แสดงเป็นความดับทุกข์ขึ้นในขณะเดียว แล้วก็ลึนสุดลง ผู้ที่รู้ว่าทุกข์ดับไปผู้นั้นเป็นธรรมพิเศษจากอริยสัจสี่อันหนึ่งต่างหาก ควรเรียกว่า วิสุทธิธรรม เพราะหมดเรื่องเกี่ยวข้องโดยประการทั้งปวงแล้ว

ท่านนักใจบุญทุกท่านที่ได้ยินได้ฟังแล้ว โปรดฟังใจลงในธรรม ปฏิบัติให้ถูกตามทางของพระพุทธเจ้า ผลเป็นที่พึงพอใจจะสนองตอบแทนความเหนื่อยยากจากการบำเพ็ญของเรา โดยไม่ว่าเป็นหญิง เป็นชาย เป็นนักบวช และฆราวาส อย่าได้ประมาทวาสนาของตนที่สร้างมาแล้ว โปรดมีความภาคภูมิใจ และพยายามบำเพ็ญต่อเติมวาสนาของเราให้มากมูนขึ้นไป ใจจะถึงแดนแห่งความสมหวังในวันหนึ่งแน่นอน

ในอวสานแห่งการแสดงธรรม ขออำนาจแห่งคุณพระรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาให้ทุกท่านมีความสุขกายสบายใจ นึกสิ่งใดจงสมหวังตั้งความปรารถนาทุกประการ เทอญ

www.Luangta.or.th